

การศึกษาเปรียบเทียบมาตรการทางกฎหมายในการอุปถัมภ์คุ้มครอง
พระพุทธศาสนาของราชอาณาจักรไทยกับสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์*
A COMPARATIVE STUDY OF LEGAL MEASURES FOR THE PROTECTION OF
BUDDHISM IN THE KINGDOM OF THAILAND WITH THE REPUBLIC OF
THE UNION OF MYANMAR

พระครูสุวรรณสุตาลังการ (เต็ม จารุวรรณโณ)

Phrakrusuwansutalangkam (Term Caruvanno)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author E-mail: suwans.1986@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเปรียบเทียบมาตรการในการคุ้มครองพระพุทธศาสนาของราชอาณาจักรไทยกับสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการศึกษาค้นคว้าเชิงเอกสารเป็นหลัก ได้แก่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 และรัฐธรรมนูญแห่งสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ ค.ศ. 2008 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ 1. แบบบันทึกข้อมูล (Data Recording Form) เพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร 2. แบบประเมินคุณภาพเอกสาร (Document Quality Assessment Form) ใช้ตรวจสอบความน่าเชื่อถือ ความถูกต้อง ความครบถ้วน วิเคราะห์โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ และนำเสนอสรุปผลการวิจัยแบบพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า การคุ้มครองด้านศาสนาในไทยและเมียนมาร์มีความคล้ายคลึงกันในแง่ของการรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนา แต่แตกต่างกันในรายละเอียดและการปฏิบัติ ไทยให้ความสำคัญกับศาสนาพุทธเป็นพิเศษและสนับสนุนผ่านกฎหมายและงบประมาณ ขณะที่เมียนมาร์ แม้รับรองเสรีภาพทางศาสนา แต่ในทางปฏิบัติยังมีข้อจำกัดและการเลือกปฏิบัติต่อศาสนาอื่น 1. ด้านศาสนบุคคล ไทยคุ้มครองพระสงฆ์และผู้ปฏิบัติศาสนาอย่างเสมอภาค แม้ว่าศาสนาพุทธจะได้รับการสนับสนุนมากกว่า ในขณะที่เมียนมาร์ศาสนาพุทธมีอิทธิพลสูงและได้รับการสนับสนุนจากรัฐอย่างเข้มแข็ง แต่ศาสนาอื่นกลับเผชิญข้อจำกัดและความขัดแย้ง 2. ด้านศาสนสถาน ไทยมีการคุ้มครองที่ครอบคลุมทั้ง

*Received January 15, 2025; Revised February 14, 2025; Accepted February 17, 2025

ศาสนาพุทธและศาสนาอื่น ส่วนเมียนมาร์เน้นสนับสนุนศาสนสถานพุทธเป็นหลัก และศาสนาอื่นมักเผชิญอุปสรรคในการดำเนินกิจกรรม 3. ด้านศาสนวัตถุ ไทยมีพระราชบัญญัติคุ้มครองโบราณสถานและองค์การศาสนาร่วมดูแล ในขณะที่เมียนมาร์ใช้วัดและพระสงฆ์เป็นศูนย์กลางในการอนุรักษ์ศาสนวัตถุ โดยเน้นศาสนาพุทธเป็นหลัก 4. ด้านศาสนพิธี ไทยให้เสรีภาพทางศาสนาและการปฏิบัติศาสนกิจอย่างเท่าเทียม ส่วนเมียนมาร์ แม้รัฐธรรมนูญจะรับรองเสรีภาพทางศาสนา แต่ศาสนาอื่นยังเผชิญข้อจำกัดและความไม่เท่าเทียม สะท้อนถึงบทบาทของศาสนาในสังคมที่แตกต่างกันของทั้งสองประเทศ

คำสำคัญ: มาตรการทางกฎหมาย; การคุ้มครองพระพุทธศาสนา; ราชอาณาจักรไทย; สาธารณรัฐสหภาพเมียนมาร์

Abstract

This research article aims to comparatively study the measures for protecting Buddhism in the Kingdom of Thailand and the Republic of the Union of Myanmar. The study employs a qualitative research methodology, primarily using documentary research. The key documents examined include the 2017 Constitution of the Kingdom of Thailand and the 2008 Constitution of the Republic of the Union of Myanmar. The research tools consist of: 1. a Data Recording Form for collecting information from documents and 2. a Document Quality Assessment Form to verify the reliability, accuracy, and completeness of the documents. Data analysis is conducted using qualitative analysis techniques, and the research findings are presented descriptively.

The findings reveal that religious protection in Thailand and Myanmar shares similarities in terms of recognizing freedom of religion but differs in specific details and implementation. Thailand places special emphasis on Buddhism and provides support through legal frameworks and government funding. In contrast, while Myanmar officially recognizes religious freedom, practical limitations and discrimination against other religions persist.

1. Religious Individuals: Thailand ensures equal protection for monks and religious practitioners, though Buddhism receives greater state support. In Myanmar, Buddhism holds significant influence and enjoys strong state backing, while other religions face restrictions and conflicts.
2. Religious Sites: Thailand provides comprehensive protection for Buddhist and non-Buddhist

religious sites, whereas Myanmar primarily supports Buddhist religious sites, with other religions encountering obstacles in their religious activities. 3. Religious Artifacts: Thailand enforces laws to protect historical and religious artifacts, with religious institutions playing a role in conservation. In Myanmar, temples and monks are the main entities responsible for preserving religious artifacts, with a strong focus on Buddhist objects. 4 Religious Ceremonies: Thailand ensures equal religious freedom and practices for all faiths. In contrast, despite Myanmar's constitutional recognition of religious freedom, other religions still face limitations and inequalities, reflecting the differing roles of religion in the societal contexts of both countries.

Keywords: Legal Measures; Protection of Buddhism; Kingdom of Thailand; Republic of The Union of Myanmar

บทนำ

การคุ้มครองศาสนาพุทธของประเทศต่าง ๆ มีมาตั้งแต่ในอดีตกาล ดังประเทศพม่า หรือในชื่อปัจจุบัน “สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์” เป็นหนึ่งในประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งรับพระพุทธศาสนาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน มีประวัติศาสตร์และหลักฐานมากมายที่สื่อแสดงและยืนยันถึงความเป็นประเทศแห่งพระพุทธศาสนา ทำให้เห็นภาพรวมว่า ประเทศในภูมิภาคนี้เป็นดินแดนที่ได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในหลายช่องทาง และอาจทำให้เป็นส่วนหนึ่งของการทำให้ประเทศเหล่านี้มีความแข็งแกร่ง ในช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็นราชอาณาจักรไทย สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ราชอาณาจักรกัมพูชา สาธารณรัฐเวียดนาม มาเลเซีย สาธารณรัฐสิงคโปร์ หรือแม้แต่ในสาธารณรัฐอินโดนีเซีย ที่ยังมีหลักฐานการก่อสร้างศาสนสถานที่สำคัญอย่างมากมาย ในเวลาต่อมา ประเทศเหล่านี้ได้รวมตัวกันเป็น “ประชาคมอาเซียน” ดังที่ปรากฏในปฏิญญากรุงเทพฯ (Bangkok Declaration) อย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2510 (ค.ศ. 1967) ภายใต้ชื่อ “สมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” หรือ อาเซียน 4 (วิทย์ บัณฑิตกุล, 2555) ซึ่งสันนิษฐานว่า พระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ สมัยเดียวกับราชอาณาจักรไทย คือ ประมาณก่อน พ.ศ. 300 โดยพระเจ้าอโศกมหาราช ได้ส่งสมณทูต คือ พระโสณะและพระอุตตระ เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ ประมาณปี พ.ศ. 234-พ.ศ. 235 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2555)

แนวคิดเกี่ยวกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ ประกอบด้วยหลักการสำคัญ 2 ประการ (เกรียงไกร เจริญนาวัฒน์, 2547) ได้แก่ ประการแรก เสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อเป็นสิทธิตามธรรมชาติของมนุษย์ทุกคน เป็นเสรีภาพภายในจิตใจ รัฐไม่อาจใช้อำนาจแทรกแซงเสรีภาพดังกล่าวของประชาชน ประการที่สอง แม้เสรีภาพในการนับถือศาสนาหรือความเชื่อไม่อาจถูกจำกัดไม่ว่าโดยทางตรงหรือทางอ้อม แต่การใช้หรือการแสดงออกซึ่งเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อย่อมไม่อาจกระทบกระเทือนต่อเสรีภาพของผู้อื่นหรือส่วนรวม เนื่องจากทุกคนมีเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกัน ดังนั้น ในสังคมที่มีความหลากหลายทางศาสนา รัฐจึงมีบทบาทสำคัญในการรับรองและคุ้มครองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน ในขณะเดียวกันรัฐก็ต้องตระหนักที่จะเคารพในความแตกต่างทางศาสนาและความเชื่อของประชาชน ด้วยเหตุนี้ รัฐจึงต้องมีความเป็นกลางทางศาสนา เพื่อเป็นหลักประกันว่าประชาชนทุกคนไม่ว่าจะนับถือศาสนาหรือความเชื่อใด ย่อมได้รับการรับรองและคุ้มครองอย่างเสมอภาคกัน เมื่อรัฐมีความเป็นกลางทางศาสนาควบคู่ไปกับการรับรองเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อแก่ประชาชน ประชาชนก็จะสามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างสงบสุข (ริยา เด็ดขาด, 2546)

เสรีภาพทางศาสนาและความเชื่อเป็นสิทธิธรรมชาติที่มนุษย์มีมาตั้งแต่เกิด รัฐมีหน้าที่รับรองและปกป้องเสรีภาพนี้ โดยปฏิบัติต่อทุกศาสนาและความเชื่ออย่างเท่าเทียม พร้อมทั้งหลีกเลี่ยงการควบคุมหรือรีดถอนสิทธิของประชาชน ประวัติศาสตร์ความขัดแย้งทางศาสนาในสังคมตะวันตก (เกรียงไกร เจริญนาวัฒน์, 2547) เช่น สงครามในคริสต์ศตวรรษที่ 16-17 แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นในการแยกศาสนาออกจากรัฐ เพื่อฟื้นฟูสันติภาพและลดการใช้อำนาจตามอำเภอใจของรัฐ การร่างรัฐธรรมนูญและการสร้างหลักประกันเสรีภาพทางศาสนาจึงเกิดขึ้นเพื่อให้ประชาชนสามารถปฏิบัติตามความเชื่อของตนได้โดยเสรี ความเป็นกลางทางศาสนาและขันติธรรมต่อความแตกต่างเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยส่งเสริมสันติสุขและการอยู่ร่วมกันอย่างสงบในสังคม ทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นว่าการคุ้มครองเสรีภาพทางศาสนาและความเชื่อเป็นรากฐานสำคัญของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และความเท่าเทียมในสังคม ด้วยเหตุที่ความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อมีแนวคิดมาจาก ประวัติศาสตร์ของสังคมตะวันตก โดยเกิดขึ้นหลังจากสังคมตะวันตกเกิดความแตกแยกทางศาสนา จึงมีการต่อสู้เพื่อให้เกิดการยอมรับในความแตกต่างทางศาสนาและความเชื่อ จนนำไปสู่การเคารพใน เสรีภาพดังกล่าวอย่างเสมอภาคกัน เมื่อไม่สามารถปฏิเสธผลดีของแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อได้ จึงต้องพิจารณาว่าความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อในระบบกฎหมายไทยเป็นไปในลักษณะใด อย่างไรก็ดี แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อ เมื่อนำมาใช้กับราชอาณาจักรไทยซึ่งไม่ได้ผ่าน

ประสบการณ์ความขัดแย้งระหว่างฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายศาสนจักรดังเช่นที่ปรากฏขึ้นในสังคมตะวันตก ในทางตรงกันข้าม ฝ่ายอาณาจักรและฝ่ายศาสนจักรต่างมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นในลักษณะอุปถัมภ์ค้ำจุนซึ่งกันและกัน ยิ่งไปกว่านั้น ฝ่ายศาสนจักรอาจอยู่ในฐานะเป็นเครื่องมือสร้างความมั่นคงของฝ่ายอาณาจักรอีกด้วย ดังนั้น จึงย่อมจะมีปัญหาบางประการในการใช้และตีความเกี่ยวกับความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพ ในทางศาสนาและความเชื่อในราชอาณาจักรไทย

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยรับรองเสรีภาพในการนับถือศาสนาและการปฏิบัติพิธีกรรมตามหลักศาสนาอย่างเสมอภาค และกำหนดให้รัฐมีหน้าที่อุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่นๆ อย่างไรก็ตาม มีการเน้นย้ำความสัมพันธ์พิเศษระหว่างสถาบันพระมหากษัตริย์และศาสนาพุทธ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับศาสนาพุทธเป็นศาสนาหลักของประเทศ ในรัฐธรรมนูญหลายฉบับเช่นในปี 2559 ยังกำหนดให้รัฐต้องสนับสนุนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทและป้องกันการบ่อนทำลายศาสนาอื่น ซึ่งสะท้อนถึงการสนับสนุนศาสนาพุทธเหนือศาสนาอื่น ๆ แม้จะไม่มี การสถาปนาศาสนาประจำชาติ (คำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่ 49/2559 เรื่อง มาตรการอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนาต่าง ๆ ในประเทศไทย, 2559) นอกจากนี้ยังมีการยอมรับเสรีภาพในการนับถือศาสนาอื่น ๆ เช่น อิสลาม คริสต์ และพราหมณ์-ฮินดู แต่การสนับสนุนศาสนาพุทธโดยรัฐอาจสร้างความไม่เท่าเทียมต่อผู้ที่นับถือศาสนาอื่นหรือไม่นับถือศาสนา (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560, 2560) การปลูกฝังคุณค่าทางศาสนาในระบบการศึกษาก็สะท้อนถึงความลำเอียงที่ขัดกับหลักความเป็นกลางของรัฐ ทำให้การสนับสนุนศาสนาพุทธอาจถูกมองว่าเป็นการบีบบังคับทางอ้อมที่ขัดกับหลักเสรีภาพและความเสมอภาคทางศาสนาและความเชื่อ ดังนั้น การแก้ปัญหาคือการปรับเปลี่ยนแนวทางของรัฐให้ยึดมั่นในความเป็นกลางทางศาสนา เพื่อเคารพสิทธิของประชาชนทุกศาสนาและทุกความเชื่ออย่างเท่าเทียม

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพทางศาสนาและความเชื่อในบริบทของประเทศไทย โดยมุ่งเน้นตรวจสอบว่ารัฐไทยมีความเป็นกลางทางศาสนาหรือไม่ และการรับรองเสรีภาพดังกล่าวดำเนินการในลักษณะใด ความจำเป็นที่รัฐต้องมีความเป็นกลางทางศาสนาและให้การรับรองเสรีภาพนี้มีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินนโยบายของรัฐอย่างสมเหตุสมผล อันจะนำไปสู่การเคารพเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่อของปัจเจกบุคคลควบคู่ไปกับการรักษาประโยชน์ของประชาชนโดยรวม ทั้งนี้ ประเทศไทยมีความโดดเด่นตรงที่ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ทำให้การวินิจฉัยของศาลเกี่ยวกับความเป็นกลางทางศาสนายังมีปรากฏไม่มากนัก ประกอบกับประชาชนที่นับถือศาสนาอื่นหรือไม่นับ

ถือศาสนาฯยังไม่มีข้อเรียกร้องในเรื่องนี้อย่างชัดเจนเท่าที่ควร การศึกษาเปรียบเทียบกับต่างประเทศจึงมีความสำคัญ เนื่องจากประเทศเหล่านั้นมีการพัฒนาแนวคิดความเป็นกลางของรัฐกับเสรีภาพในทางศาสนาและความเชื่ออย่างต่อเนื่อง และได้บัญญัติหลักการเหล่านี้ไว้ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งส่งอิทธิพลต่อรัฐธรรมนูญไทยเช่นกัน การศึกษาเชิงเปรียบเทียบดังกล่าวจึงช่วยส่งเสริมให้เกิดข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อการรักษาความเป็นกลางทางศาสนาและการพัฒนาประชาธิปไตยในประเทศไทยอย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาเปรียบเทียบมาตรการในการคุ้มครองพระพุทธศาสนาของราชอาณาจักรไทยกับสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบของการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาวิจัยทางเอกสารเป็นหลัก

2. แหล่งเอกสาร (Documentary Sources)

แหล่งเอกสาร (Documentary Sources) ประกอบด้วย 1. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 2. รัฐธรรมนูญแห่งสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ ค.ศ. 2008 โดยมีหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกเอกสารดังนี้ คือ 1. เป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับมาตรการในการคุ้มครองพระพุทธศาสนาตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 และ 2. เป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับมาตรการในการคุ้มครองพระพุทธศาสนาตามรัฐธรรมนูญแห่งสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ ค.ศ. 2008

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงเอกสาร ประกอบด้วย 1. แบบบันทึกข้อมูล (Data Recording Form) เพื่อใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารเกี่ยวกับมาตรการการคุ้มครองศาสนธรรมในราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ เพื่อให้ได้ข้อมูลครบถ้วน อย่างเป็นระบบ มีองค์ประกอบที่ต้องเก็บรวบรวม 6 ประเด็น คือ 1. รายละเอียดบรรณานุกรมของเอกสาร 2. มาตรการคุ้มครองด้านศาสนธรรมของราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ 3. มาตรการคุ้มครองด้านศาสนบุคคลของราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ 4. มาตรการคุ้มครองด้านศาสนสถานของราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ 5. มาตรการคุ้มครองด้านศาสนวัตถุของราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ และ

6. มาตรการคุ้มครองด้านศาสนพิธีของราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ 2. แบบประเมินคุณภาพเอกสาร (Document Quality Assessment Form) ใช้ตรวจสอบความน่าเชื่อถือ ความถูกต้อง ความครบถ้วน ช่วยคัดกรองเอกสารที่มีคุณภาพและเหมาะสมที่สุด ก่อนนำมาใช้เป็นข้อมูลหลักในการวิเคราะห์เพื่อตอบคำถามวิจัยต่อไป โดยมีเกณฑ์การประเมินคุณภาพเอกสาร ดังนี้คือ 1. ความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของเนื้อหาในเอกสาร 2. ความสมบูรณ์และความครอบคลุมของข้อมูลในเอกสารเมื่อเทียบกับวัตถุประสงค์การวิจัย 3. ความทันสมัยของข้อมูล 4. ความเกี่ยวข้องของเนื้อหาเกี่ยวกับประเด็นที่ศึกษา และ 5. รูปแบบการนำเสนอและความชัดเจนของการสื่อสารในเอกสาร

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บข้อมูลเชิงเอกสาร โดยมีขั้นตอนดังนี้ คือ 1. คัดเลือกเอกสารตามเกณฑ์ที่กำหนด 2. อ่านและทำความเข้าใจเนื้อหาของเอกสาร 3. บันทึกข้อมูลที่สำคัญลงในแบบบันทึกข้อมูล 4. ประเมินคุณภาพของเอกสารโดยใช้แบบประเมินคุณภาพเอกสาร 5. จัดระเบียบและจำแนกข้อมูลโดยใช้ตารางวิเคราะห์เนื้อหา และ 6. สรุปสาระสำคัญและประเด็นหลักลงในแบบสรุปสาระสำคัญ

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลจากตำรา สารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัย หนังสือ เอกสาร สิ่งพิมพ์ต่าง ๆ เช่น หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร และอินเทอร์เน็ต ประมวลข้อมูล โดยนำมาศึกษาวิเคราะห์ตามขอบเขตของการวิจัย และนำเสนอสรุปผลการวิจัยแบบพรรณนาต่อไป

ผลการวิจัย

การคุ้มครองพระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ มีลักษณะเฉพาะที่สะท้อนถึงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโครงสร้างทางการเมืองที่แตกต่างกันของแต่ละประเทศ ดังนั้น มาตรการในการคุ้มครองศาสนธรรมของแต่ละประเทศจึงมีความแตกต่างกันไป ดังนี้

1. วิเคราะห์มาตรการคุ้มครองด้านศาสนธรรมของราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ รัฐธรรมนูญของไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ให้ความสำคัญต่อการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนาและการปฏิบัติศาสนกิจ แต่มีความแตกต่างในด้านการปฏิบัติและบริบททางสังคม ในประเทศไทย ศาสนาพุทธมีสถานะพิเศษและได้รับการอุปถัมภ์จากรัฐอย่างชัดเจน โดยมีกฎหมายและนโยบายที่เน้นการบำรุงรักษาศาสนสถานและส่งเสริมกิจกรรมทางศาสนา ขณะที่ในสาธารณรัฐแห่ง

สหภาพเมียนมาร์ แม้จะมีการรับรองสิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนา แต่ข้อบังคับบางประการอาจส่งผลกระทบต่อการศึกษา ศาสนกิจ โดยเฉพาะของกลุ่มศาสนาอื่นๆ ความคล้ายคลึงคือทั้งสองประเทศรับรองสิทธิในการนับถือศาสนาและสนับสนุนการบำรุงศาสนสถาน ส่วนความแตกต่างอยู่ที่การปฏิบัติและการควบคุมที่มีความเข้มงวดต่างกัน สะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายในบริบททางสังคม การเมือง และนโยบายของแต่ละประเทศที่มีผลต่อการคุ้มครองศาสนธรรม

2. วิเคราะห์มาตรการคุ้มครองด้านศาสนบุคคลของราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ การคุ้มครองด้านศาสนบุคคลในราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์มีความแตกต่างกันในหลายประการ เนื่องจากแต่ละประเทศมีบริบททางศาสนาและสังคมที่แตกต่างกัน ดังต่อไปนี้ คือ รัฐธรรมนูญและกฎหมายของไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ต่างให้ความสำคัญกับศาสนาพุทธในฐานะศาสนาหลัก โดยในไทย ศาสนาพุทธได้รับการคุ้มครองและสนับสนุนจากรัฐมากกว่าศาสนาอื่นๆ แม้ว่าจะมีการรับรองเสรีภาพทางศาสนาอย่างเท่าเทียมก็ตาม ขณะที่ในสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ ศาสนาพุทธมีอิทธิพลต่อการเมืองและสังคมอย่างมาก และมีการสนับสนุนจากรัฐอย่างชัดเจน แต่ศาสนาอื่นๆ มักเผชิญกับข้อจำกัดและการเลือกปฏิบัติ การปฏิบัติและวัฒนธรรมทางศาสนาในไทยมีลักษณะเปิดกว้าง แต่การสนับสนุนศาสนาอื่นอาจไม่เทียบเท่าศาสนาพุทธ ส่วนในสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ ความขัดแย้งและความรุนแรงทางศาสนามักเกิดขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มชนกลุ่มน้อยที่นับถือศาสนาอื่น สะท้อนถึงความท้าทายในการรักษาสิทธิเสรีภาพทางศาสนาในแต่ละประเทศ

3. วิเคราะห์มาตรการคุ้มครองด้านศาสนสถานของราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ การคุ้มครองศาสนสถานในราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์สะท้อนถึงความแตกต่างในประวัติศาสตร์ สังคม และการปกครองของแต่ละประเทศ โดยราชอาณาจักรไทยมีการคุ้มครองศาสนสถานที่หลากหลายและครอบคลุมศาสนาต่างๆ แม้ศาสนาพุทธจะได้รับการสนับสนุนมากที่สุด แต่ศาสนาอื่นๆ เช่น คริสต์ อิสลาม และฮินดู ยังคงได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย ขณะที่สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์เน้นการสนับสนุนศาสนาพุทธอย่างเด่นชัด โดยมีกฎหมายและนโยบายที่ให้ความสำคัญกับศาสนสถานพุทธเป็นหลัก ส่วนศาสนาอื่นๆ อาจเผชิญกับข้อจำกัดในการดำเนินกิจกรรมและการได้รับการสนับสนุนจากรัฐ สถานการณ์นี้สะท้อนถึงบทบาทของศาสนาในบริบททางสังคมและการเมืองที่แตกต่างกันของทั้งสองประเทศ

4. วิเคราะห์มาตรการคุ้มครองด้านศาสนวัตถุของราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ การคุ้มครองศาสนวัตถุในราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์มีความแตกต่างกัน โดยไทยให้ความสำคัญกับการ

คุ้มครองศาสนวัตถุผ่านกฎหมาย เช่น พระราชบัญญัติการคุ้มครองโบราณสถาน รวมถึงบทบาทสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์และองค์การศาสนา เช่น สำนักพุทธศาสนาแห่งชาติ ในการอนุรักษ์ศาสนวัตถุและศิลปวัตถุ พร้อมส่งเสริมการศึกษาและการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ ด้านสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ การคุ้มครองศาสนวัตถุได้รับการดูแลผ่านกระทรวงวัฒนธรรมและการท่องเที่ยว โดยมีบทบาทสำคัญของวัดและพระสงฆ์ในการฟื้นฟูศาสนวัตถุ ศาสนาพุทธเป็นหัวใจของวัฒนธรรมและชีวิตประชาชน ซึ่งสะท้อนผ่านการอนุรักษ์วัตถุสำคัญ เช่น พระพุทธรูปและเจดีย์ การส่งเสริมการท่องเที่ยวและการศึกษาเกี่ยวกับศาสนวัตถุเป็นแนวทางที่ทั้งสองประเทศใช้ร่วมกัน แม้จะมีความแตกต่างในรายละเอียด แต่เป้าหมายคือการรักษาความสำคัญและความศักดิ์สิทธิ์ของศาสนวัตถุเพื่อส่งต่อถึงคนรุ่นต่อไป

5. วิเคราะห์มาตรการคุ้มครองด้านศาสนพิธีของราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ การเปรียบเทียบการคุ้มครองด้านศาสนพิธีระหว่างราชอาณาจักรไทยกับสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างในหลายแง่มุม ด้านกฎหมายและรัฐธรรมนูญ ไทยรับรองสิทธิเสรีภาพทางศาสนาอย่างชัดเจน โดยมีการคุ้มครองไม่ให้เกิดการเลือกปฏิบัติ ศาสนาพุทธได้รับการสนับสนุนอย่างเป็นทางการทั้งด้านงบประมาณและการดูแลศาสนสถาน พร้อมทั้งมีความเสมอภาคสำหรับศาสนาอื่น ๆ ส่วนในสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ แม้รัฐธรรมนูญจะรับรองสิทธิเสรีภาพทางศาสนา แต่ข้อจำกัดในทางปฏิบัติ เช่น ความตึงเครียดระหว่างศาสนา ส่งผลต่อการคุ้มครองศาสนา โดยเฉพาะสำหรับศาสนาอื่นนอกเหนือจากพุทธ ศาสนาพุทธได้รับการสนับสนุนจากรัฐอย่างเข้มงวด รวมถึงการสนับสนุนทางการเงินและการบำรุงรักษาวัดและพระสงฆ์ ขณะที่ศาสนาอื่น เช่น อิสลามและคริสต์ อาจเผชิญกับความท้าทายทั้งด้านกฎหมายและสังคม ดังนั้น ไทยมีความสมดุลในด้านการคุ้มครองศาสนาพิธีมากกว่าเมื่อเทียบกับสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ที่ยังคงมีข้อจำกัดและความไม่เท่าเทียมที่ชัดเจนในบางพื้นที่

อภิปรายผลการวิจัย

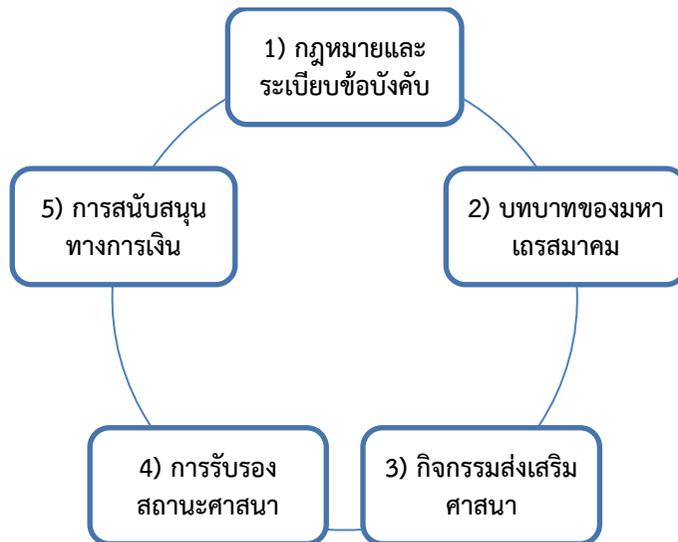
การคุ้มครองศาสนธรรมในราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ มีลักษณะที่สะท้อนถึงบริบททางประวัติศาสตร์และการเมืองที่แตกต่างกัน โดยทั้งสองประเทศรับรองสิทธิในการนับถือศาสนาและปฏิบัติศาสนกิจ แต่มีความแตกต่างในการสนับสนุนและการคุ้มครอง ศาสนาพุทธได้รับการอุปถัมภ์อย่างชัดเจนในทั้งสองประเทศ แต่ในไทยรัฐธรรมนูญสนับสนุนศาสนาพุทธพร้อมกับการรับรองเสรีภาพทางศาสนาสำหรับศาสนาอื่น ๆ ขณะที่เมียนมาร์มีการสนับสนุนศาสนาพุทธอย่างเข้มงวดและมีข้อจำกัด

สำหรับศาสนาอื่น ๆ การคุ้มครองศาสนสถานในไทยมีความหลากหลายและครอบคลุมศาสนาต่าง ๆ แต่ในเมียนมาร์มุ่งเน้นการสนับสนุนศาสนาพุทธมากกว่า ส่วนการคุ้มครองศาสนวัตถุทั้งสองประเทศมีความคล้ายคลึงกันในการรักษาและส่งเสริมการศึกษาเกี่ยวกับศาสนวัตถุ โดยมีบทบาทของศาสนาในการอนุรักษ์ สุดท้ายการคุ้มครองศาสนพิธีในไทยมีความสมดุลมากกว่าในเมียนมาร์ที่ยังคงเผชิญกับข้อจำกัดและความไม่เท่าเทียมในการสนับสนุนศาสนาอื่น ๆ แม้รัฐมีบทบาทชัดเจนในการอุปถัมภ์ศาสนานี้ให้มั่นคง ส่วนในสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ กฎหมายเน้นการปกป้องพระพุทธศาสนา เช่น Protection of Race and Religion Laws ที่มีจุดประสงค์เพื่อควบคุมคณะสงฆ์และป้องกันการแพร่กระจายของศาสนาอื่น กฎหมายดังกล่าวสะท้อนถึงความพยายามของรัฐในการรักษาความสำคัญของพระพุทธศาสนา แต่ยังคงส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและการเมืองในประเทศ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Thant Myint-U (2006) เรื่อง Don't Force Democracy in Burma ที่กล่าวถึงผลกระทบของกฎหมายดังกล่าวที่อาจทำให้การพัฒนาในหลายด้านของสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ถูกจำกัดลง เช่น การปกป้องศาสนาอื่น ๆ อาจได้รับผลกระทบจากกฎหมายที่มุ่งเน้นแค่พระพุทธศาสนา นอกจากนี้ พระพุทธศาสนาในประเทศไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์มีบทบาทสำคัญต่อสังคมและการเมืองแตกต่างกันไป ในประเทศไทย ศาสนาเป็นเครื่องมือสร้างเอกภาพทางสังคม โดยหน่วยงานอย่างสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ส่งเสริมความสงบเรียบร้อยและความมีระเบียบในสังคมไทย ในทางกลับกัน สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือทางการเมือง โดยเฉพาะในช่วงรัฐบาลทหาร ซึ่งศาสนาถูกนำมาใช้เพื่อสร้างความชอบธรรมแก่การปกครอง และเพิ่มอำนาจของผู้นำศาสนา ในการตัดสินใจด้านการเมือง สะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์มีบทบาทเชิงอำนาจและการสร้างความชอบธรรมทางการเมือง สอดคล้องกับ อรนิศวรร์ เพชรวงศ์ (2563) เรื่อง บทบาททางการเมืองของพระสงฆ์เมียนมาร์หลังการเลือกตั้ง ปี ค.ศ. 2015 ได้กล่าวว่า บทบาททางการเมืองของพระสงฆ์ในเมียนมาร์มีความสำคัญมาตั้งแต่ยุคที่ประเทศตกเป็นอาณานิคม พระสงฆ์มีบทบาทในการต่อสู้เพื่อปกป้องพระพุทธศาสนาและความเป็นอิสระของประเทศ โดยเฉพาะในช่วงที่เกิดเหตุการณ์ทางการเมืองหลายครั้ง เช่น “กบฏเกือก” และ “การปฏิวัติผ้ากาสาวพัสเตอร์” ซึ่งเป็นการต่อสู้ที่พระสงฆ์มีบทบาทนำในการต้านทานอำนาจภายนอกและภายใน ในกรณีของ “กบฏเกือก” พระสงฆ์ได้ใช้กลยุทธ์ชาตินิยมและคุณค่าทางวัฒนธรรมเพื่อระดมความร่วมมือในการต่อสู้เพื่อเอกราช ส่วนใน “การปฏิวัติผ้ากาสาวพัสเตอร์” พระสงฆ์ได้ใช้อำนาจทางจริยธรรมในการต่อต้านรัฐบาลทหาร ด้วยวิธีการสันตอหิงสา โดยเน้นการเรียกร้องสิทธิและความชอบธรรมทางการเมือง

องค์ความรู้จากการวิจัย

การคุ้มครองพระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ มีความแตกต่างกันในหลายด้าน ซึ่งสามารถสรุปเป็นองค์ความรู้ได้ดังนี้

มาตรการการคุ้มครองพระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย และสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์

ภาพที่ 1 มาตรการการคุ้มครองพระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์

จากภาพที่ 1 มาตรการการคุ้มครองพระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทยและสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ สามารถอธิบายได้ดังนี้

1. กฎหมายและระเบียบข้อบังคับ ในราชอาณาจักรไทย พระราชบัญญัติการศึกษา พระปริยัติธรรม กำหนดระบบการศึกษาพระธรรมและการอบรมพระสงฆ์ พระราชบัญญัติการบังคับบัญชาพระสงฆ์ ควบคุมการปกครองและการบริหารงานของพระสงฆ์ มีการสนับสนุนทางการเงิน รัฐบาลไทยให้การสนับสนุนทางการเงินแก่วัดและองค์กรพระสงฆ์ เช่น ผ่านการจัดสรรงบประมาณให้แก่มหาเถรสมาคม (มส.) ส่วนในสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์นั้น พระราชบัญญัติการปกครองพระสงฆ์ ระบุถึงการจัดระเบียบและการดูแลการปฏิบัติของพระสงฆ์ การสนับสนุนจากรัฐบาล สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ให้การ

สนับสนุนทางการเงินแก่วัดและองค์กรพระสงฆ์ผ่านหน่วยงานของรัฐ เช่น กระทรวงศาสนา และวัฒนธรรม

2. บทบาทของมหาเถรสมาคม ในราชอาณาจักรไทย มหาเถรสมาคมเป็นองค์กรหลักในการกำหนดนโยบายและดูแลการปฏิบัติทางศาสนาของพระสงฆ์ มีอำนาจในการออกคำสั่งและระเบียบข้อบังคับ ส่วนสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์นั้น พระเถระองค์ใหญ่ มีบทบาทในการดูแลและควบคุมกิจกรรมของพระสงฆ์ องค์กรพระสงฆ์ในแต่ละเขต มีอำนาจในการดูแลและจัดการกิจกรรมทางศาสนาในระดับท้องถิ่น

3. กิจกรรมส่งเสริมศาสนา ในราชอาณาจักรไทย มีการจัดกิจกรรมส่งเสริมและเผยแพร่พระพุทธศาสนา รวมถึงการสนับสนุนการศึกษาและศิลปวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้อง ส่วนสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์นั้น รัฐบาลเมียนมาร์จัดกิจกรรมและโครงการเพื่อส่งเสริมการศึกษาพระธรรมและการเผยแพร่พระพุทธศาสนา รวมถึงการสร้างและบูรณะวัด

4. การรับรองสถานะศาสนา ราชอาณาจักรไทยมีการรับรองพระพุทธศาสนาในรัฐธรรมนูญอย่างชัดเจน ในขณะที่สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ มีสถานะทางศาสนาในบริบทที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ แต่ไม่ได้รับรองในรัฐธรรมนูญอย่างเป็นทางการเท่ากับไทย

5. การสนับสนุนทางการเงิน ราชอาณาจักรไทยมีระบบการสนับสนุนทางการเงินที่เป็นทางการและครอบคลุมมากกว่าสาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ ซึ่งมักจะสนับสนุนโดยตรงผ่านองค์กรพระสงฆ์ในระดับสูง

จะเห็นได้ว่า การคุ้มครองพระพุทธศาสนาในทั้งสองประเทศ สะท้อนถึงความสำคัญของศาสนาในสังคมและการเมืองของแต่ละประเทศ แต่มีวิธีการและบริบทที่แตกต่างกันตามลักษณะของสังคมและประวัติศาสตร์ของแต่ละประเทศ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. กำหนดนิยามที่ชัดเจนเกี่ยวกับ “การคุ้มครองพระพุทธศาสนา” ควรนิยามให้ชัดเจนว่า การคุ้มครองพระพุทธศาสนาหมายถึงอะไร ควรรวมถึงการป้องกันการดูหมิ่น ล่วงละเมิด หรือบิดเบือนคำสอนหรือสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาหรือไม่ และขอบเขตของการกระทำเหล่านี้ควรมีความชัดเจนมากขึ้น

2. ปรับปรุงบทลงโทษ สำหรับผู้ที่ละเมิดหรือดูหมิ่นพระพุทธศาสนา ควรมีความสมดุลง ไม่รุนแรงจนเกินไป แต่ควรเพียงพอที่จะป้องปรามการกระทำที่ไม่เหมาะสม ทั้งนี้ ควรคำนึงถึงหลักสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น

3. การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของกลุ่มศาสนาอื่นๆ ควรคำนึงถึงความหลากหลายทางศาสนา และคุ้มครองสิทธิของกลุ่มศาสนาอื่นๆ อย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่ให้เกิดความขัดแย้งหรือการเลือกปฏิบัติในสังคมที่มีความหลากหลายทางศาสนา

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ

1. ควรส่งเสริมการศึกษาและการเผยแผ่คำสอนพระพุทธศาสนาอย่างมีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะการศึกษาในเชิงวิชาการและเชิงปรัชญา เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าใจและเข้าถึงศาสนาในเชิงลึกได้มากขึ้น

2. การควบคุมการใช้พระพุทธรูปและสัญลักษณ์ทางศาสนาในเชิงพาณิชย์ ควรมีกฎหมายที่ควบคุมการใช้สัญลักษณ์หรือภาพลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาในสินค้าและบริการทางการค้า เพื่อป้องกันการนำไปใช้ในทางที่ไม่เหมาะสมหรือบิดเบือนความหมายทางศาสนา

3. การสนับสนุนทางการเงินและทรัพยากร ควรมีกฎหมายสนับสนุนการจัดสรรทรัพยากรหรือเงินทุน เพื่อการฟื้นฟูและส่งเสริมการศึกษา รวมถึงการบำรุงรักษาศาสนสถาน เพื่อให้สามารถสืบทอดพระพุทธศาสนาได้อย่างยั่งยืน

4. การกำหนดหน่วยงานที่รับผิดชอบอย่างชัดเจน ควรมีหน่วยงานที่รับผิดชอบการบังคับใช้กฎหมายอย่างชัดเจน เพื่อให้การคุ้มครองพระพุทธศาสนาเป็นไปตามเป้าหมาย ไม่ให้เกิดความซ้ำซ้อนหรือขัดแย้งในการปฏิบัติหน้าที่

ทั้งนี้ การแก้ไขกฎหมายเหล่านี้ ควรผ่านการอภิปรายจากหลายฝ่ายและควรมีการรับฟังความคิดเห็นจากทั้งพระสงฆ์ นักวิชาการ และประชาชน เพื่อให้ได้ข้อกฎหมายที่ครอบคลุมและสมดุลมากที่สุด

เอกสารอ้างอิง

เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์. (2547). *หลักกฎหมายว่าด้วยสิทธิเสรีภาพ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน.

คำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ ที่ 49/2559 เรื่อง มาตรการอุปถัมภ์และคุ้มครองศาสนาต่าง ๆ ในประเทศไทย. (2559, 22 สิงหาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 133 ตอนพิเศษ 184 ง. หน้า 17.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). (2555). *พระพุทธศาสนาในอาเซียน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560. (2560, 6 เมษายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 134 ตอนที่ 40 ก. หน้า 1-90.

- รียา เต็ดขาด. (2546). *เสรีภาพในการถือศาสนาและการเผยแพร่ศาสนาตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย* (วิทยานิพนธ์นิติศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชานิติศาสตร์). กรุงเทพฯ: คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิทย์ บัณฑิตกุล. (2555). *รู้จักประชาคมอาเซียน*. กรุงเทพฯ: วิพริ้นท์ (1991).
- อรนิศวรร์ เพชรวงค์. (2563). บทบาททางการเมืองของพระสงฆ์เมียนมาร์หลังการเลือกตั้งปี ค.ศ. 2015. *วารสารการวิจัยการบริหารการพัฒนา*, 10(1), 160-171.
- Myint-U, Th. (2006). Don't Force Democracy in Burma. *The New York Times*. Retrieved December 15, 2024, from <https://www.nytimes.com/2006/09/29/opinion/dont-force-democracy-in-burma.html>